

SA EXAM PAPERS

**YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL**

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

2016

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 9.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****XITSHURIWA XA A****Makoreketelo ya Xikambelantwisiso**

- Tanihileswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmia swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa).
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmia leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri nkhwatihatiwile/tikisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 'Xilovekelo.'✓ (1)
- 1.2 A.✓/A a ehleketa hi matimba swinene.✓ (1)
- 1.3 U chayisile BMW 5 Series.✓/U chayisile Ford Focus 160i.✓/U endlile leswaku muchayeri wa Ford Focus a biwa a kondza a lova.✓/U chayisile Toyota Yaris.✓
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 1.4 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Nhlokohaka yi ri 'Khombo ro chayela u pyopyiwile', xitshuriwa na xona xi vulavula hi makhombo layo tala lama vangiweke hi muchayeri loyi a a chayela movha a pyopyiwile.✓✓
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.5 Vito ra yena ri yelana na milandzu leyi a nga yi endla yo nwa byalwa a tlhela a tlumbetela mimovha ya vanhu.✓✓ (2)
- 1.6 A a tiphina hi byalwa lebyi a byi n'wi nyika kurhula ka mbilu.✓✓ (2)

- 1.7 A ndzi ta xi tirhisa loko ku lovile munhu.√√/A ndzi ta xi tirhisa loko ku file munhu.√√/A ndzi ta xi tirhisa loko ku hundzile munhu emisaveni.√√ (2)
- 1.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A va ehleketa leswaku i n'wini wa Nissan TIIDA loyi a nga va tlumba a tlhela a baleka kutani a vo rihisela.√√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.9 Mukamberiwa u ta aneka vonelo ra yena. Xikombiso: Murhangeri wa maphorisa u va vona nandzu mhaka yi nga si tengiwa.√√/Murhangeri wa maphorisa u kombisa ku sola maendlelo ya swimunhuhatwa.√√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.10 **Ya khorwisa.** Va kona vachayeri va mimovha lava tlumbaka mimovha yin'wana va tlhela va nga yimi kumbe va baleka.√√
A yi khorwisi. Mhaka ya ku va Nandzu a tlumbetela mimovha yo tala hi nkarhi wutsongo swi komba nthathelo.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Swa boha leswaku mukamberiwa a kombisa tlhelo. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hikuva a a chava leswaku vachayeri van'wana va mimovha va ta n'wi dlaya.√√/A a chava ku khomiwa hi maphorisa.√√/A a chava ku rihisiwa milandzu leyi a yi endleke.√√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA B

- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Swa ndzi vava, hikuva hakanyingi loko mimovha yi kala yi tlumbana vakhandziyi va yona va tala ku lova/va vaviseka.√√
(Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta aneka vonelo ra yena. Xikombiso: Ku chayela hi rivilo ra le henhla.√√/Ku chayela vanhu va pyopyiwile.√√/Ku chayela handle ko xiayaxiya.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.14 Mukamberiwa u ta nyika nhlamuselo ya yena. Xikombiso: Hi ku va vachayeri va nga nwii byalwa va tlhela va chayela.√√/Ku chayela hi rivilo leri kombisiweke eka mimfungho ya le magondzweni.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A NA B

- 1.15 Switshuriwa hiswimbirhi swi hi paluxela makhombo ya mimovha. √√ (2)
- 1.16 Mukamberiwa u ta boxa ku hambana kun'we. Xikombiso: Tinghozi leti nga eka Xitshuriwa xa A ti humelerile eka tindhawu to hambanahambana kasi eka xitshuriwa xa B nghozi leyi nga kona yi humelerile eka ndhawu yin'we. √√/ Xivangelo xa tinghozi leti humeleteleke eka xitshuriwa xa A xa tiveka kasi xivangelo xa nghozi leyi humeleteleke eka xitshuriwa xa B a xi tiveki. √√
(Amukela na ku hambana kun'wana loku twisisekaka.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Munhu a nga nghenela tidyondzo a kota ku lwisana na vusiwana.✓ A nga sungula mapfhumba lama hakerisaka mali ley iyi nga ta pfuna vana lava loveriweke.✓ Ku nga lemukisiwa vaaki na minhlangano hi ta nkoka wo phalala vanhu lava pfumalaka.✓ Vapfumari va nga kondleteriwa ku tisungulela swikimi swa vurimi.✓ Swikolo swi nga ha phakela vadyondzi lava va pfumalaka swakudya leswi saleke.✓ Ku nga kunguhatiwa khonsete kutani mali ley iyi ntshungu wu yi hakelaka yi pfuna lava pfumalaka.✓ Munhu a nga tsala atikili yi ya eka phephahungu a lemukisa vahlayi ku pfuna vapfumari.✓

[Ntsengo wa marito = 90]

- Nkoka wa mahungu (N) = ✓✓✓✓✓✓✓ (7)
 - Matirhiselo ya ririmi (R) = ✓✓✓ (3)
- [Nkombo wa timhakankulu ntsena]**

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

MINKUTLUNYA	MINTSHAHO
1. Munhu a nga nghenela tidyondzo a kota ku lwisana na vusiwana.✓	(a) Munhu a nga endla tidyondzo mayelana na ku lwisana na vusiwana bya vatirhi lava timfanelo ta vona ti tsan'wiwaka.
2. A nga sungula mapfhumba lama hakerisaka mali ley iyi nga ta pfuna vana lava loveriweke.✓	(b) Munhu a nga endla mapfhumba man'wana ku fana na ku simeka mphikizano laha lava va wu nghenelaka va humesaka mali ley iyi nga nyikeriwaka eka vana lava loveriweke.
3. Ku nga lemukisiwa vaaki na minhlangano hi ta nkoka wo phalala vanhu lava pfumalaka.✓	(c) Munhu a nga ha kondletela nhlengeletano yo lemukisa vaaki, minhlangano yo tiyimela na vaswhangalasamahungu hi ta nkoka wo phalala vanhu volavo.
4. Vapfumari va nga kondleteriwa ku tisungulela swikimi swa vurimi.✓	(d) Vanhu lava pfumalaka va nga ha kondleteriwa ku tisungulela swikimi swa vurimi laha va nga byalaka matsavu va xavisela vanhu hikuva vanhu vo tala va karhele hi nyama ya siku na siku.

5.	Swikolo swi nga ha phakela vadyondzi lava va pfumalaka swakudya leswi saleke. ✓	(e)	Eka swikolo leswi vadyondzi va phakeriwaka swakudya, ku tshuka ku va na swakudya swo tala leswi salaka.
6.	Ku nga kunguhatiwa khonsete kutani mali leyi ntshungu wu hakelaka yi pfuna lava pfumalaka. ✓	(f)	Varhangeri va muganga va nga ha kunguhata khonsete ya vuyimbeleri va hakerisa mali leyi yi nga ta pfuna lava pfumalaka.
7.	Munhu a nga tsala atikili yi ya eka phephahungu a lemukisa vahlayi ku pfuna vapfumari. ✓	(g)	Ku nga ha tsariwa atikili eka phephahungu ku lemukisiwa vahlayi hi ta vanhu lava pfumalaka leswaku va kota ku va pfuna.

[Ntsengo wa marito = 85]

Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√ (7)

Matirhiselo ya ririmini (R) = √√√ (3)

[Nkombo wa timhakankulu ntsena.]

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
 - Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N** (7) (Maraka yin'we hi nkutlunya)
 - Timaraka ti3 i ta ririmini: **R** (3)
 - Ntsengo wa timaraka: **10**
- **Maavelo ya timaraka eka ririmini loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
 - Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we.
 - Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi.
 - Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: Nyika timaraka tinhharhu.
- **Maavelo ya timaraka ta ririmini loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
 - Mitshaho ya 6-7: a nga nyikiwi maraka.
 - Mitshaho ya 1-5: nyika maraka yin'we.

LEMUKA:

- **Xivumbeko:**
 - Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku kamberiwa.
 - Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi ndlela ya minkutlunya kumbe ndzimana wu fanelia wu nga onhi mongo wa timhaka.
- **Ntsengo wa marito:**
 - Vakamberi va languteriwa ku kambisia ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
 - Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
 - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka marito ya 5 lawa ku hundzisiweke hi wona kutani u nga tekeli enhlokweni lama nga ta landzela eka nkomiso.
 - Minkomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na minkutlunya hinkwayo leyi lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 A ku na ntihari na yin'we leyi yi nga tumbuluxiwangiki hi mudyondzisi.✓/ Vanhu hinkwavo lava nga tintlhari va huma emavokweni ya mudyondzisi.✓
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (1)
- 3.2 Ku koka rinoko ra vaamukeri va hungu.✓ (1)
- 3.3 'A ku na ntirhovutomi wo antswa ku tlula wa vudyondzisi.'✓ (1)
- 3.4 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Xi va hlohlotelu ku dyondzela ntirho wa vudyondzisi.✓✓
(Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 3.5 Wu hi kombisa leswaku vanhu lava nga dyondzeka va tele ngopfu a swi olovu ku va hlaya hinkwavo.✓✓
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 3.6 Nhlokohaka yi ri: 'Mudyondzisi-mutumbuluxi wa tintlhari hinkwato', leswi tiyisisiwaka hi hungu ra xinavetiso ra leswaku mintirho leyinene hinkwayo yi va kona hikwalaho ka mudyondzisi.✓✓ (2)
- 3.7 Mukamberiwa u ta hlamusela matitwelo ya yena lawa ya twisisekaka ehenhla ka xinavetiso lexi. Xikombiso: **Xa ndzi tsakisa** hikuva xi kombisa nkoka wa mudyondzisi etikweni.✓

KUMBE

Xa ndzi vilerisa hikuva hambileswi swidyondzeki hinkwaswo swi nga hundza emavokweni ya mudyondzisi a swi vuli leswaku vudyondzisi byi antswa ku tlula yin'wana mintirho.✓

(Nhlamulo yin'we ntsena. Maraka i yo seketela. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)

(1)
[10]

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Wu kombisa vun'wini bya khathuni.√/Wu kombisa mupfapfarhuti/mutumbuluxi wa khathuni.√ (1)
- 4.2 Ku komba ku eneriseka loku nga kona eka vadyuhari lava hi mali ya mudende leyi mfumo wu va holelaka yona.√√/Ku sola mhaka ya ku va vadyuhari va hola mudende lowu va nga wu tirhelangiki.√√ (2)
- 4.3 Xi vula leswaku mali leyi va holeriwaka yona hi mfumo a va yi tirhelangi.√√ (2)
- 4.4 Mukamberiwa u ta tsala xivulwa lexi humelerisaka nhlamuselo ya rito 'holá' kambe yi hambana na leyi nga eka xivulwa lexi a nyikiweke xona. Xikombiso: Loko a nga si **holá** dokodela a nge n'wi pfumeleli leswaku a tlhelela exikolweni.√√
(Amukela na swivilwa swin'wana leswi twisisekaka.) (2)
- 4.5 Yi lemukisa mukhalabya loyi leswaku vadyuhari va tiko ra ka vona va tiphina.√
Yi lemukisa mukhalabya leswaku eka man'wana matiko u fanele u sungula hi ku tirhela mfumo ku va u ta kuma mudende.√ (2)
- 4.6 Vadyuhari van'wana va tirhisa mali ya mudende hi vusopfa.√/Swi wisa ikhonomi ya tiko.√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (1)
[10]

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F**

- 5.1 'Xihlawuhlawu.'✓ (1)
- 5.2 Loko ku fanele ku endliwa swilo swo karhi kambe swi nga olovi.✓ (1)
- 5.3 I ku yisa rito 'misava' eka vundhawu.✓✓/Ku yisa rito eka vundhawu.✓✓
(Mukamberiwa a nga kumi maraka loko a nyikile tinhlamulo timbirhi kambe
yin'we ya tona yi ri leyi hoxekeke.) (2)
- 5.4 Ri hlamusela ku ringeta hi tindlela hinkwato leswaku misava ya vakokwa wa
vona yi tlhelela eka vini va yona.✓/ Ku endla hi matimba leswaku u kuma leswi
nga swa wena.✓ (1)
- 5.5 Mali leyi ya ha ta aviwa exikarhi ka swirho hinkwaswo swa ndyangu.✓ (1)
- 5.6 A.✓/Ku va xilo xo karhi xi ri xa wena.✓ (1)
- 5.7 Mi hakeriwa mali hikuva misava ya n'wina a ya ha ttheriseleki eka n'wina.✓
(Muakamberiwa u kuma maraka loko a kumile tinhlamulo hinkwato.) (1)
- 5.8 Hikuva laha ku nga na mali ku tele ngopfu timhaka ta vuxisi, loko vanhu va
fanale ku hakeriwa, mfumo wu sungula hi ku endla ndzavisiso ku kuma loko
va ri vini va yona va xiviri.✓✓ (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70